ગ્રામવિદ્યા શાખા – તૃત્તીય વર્ષ બી.આર.એસ.
રૂરલ હોમસાયન્સ મેનેજમેન્ટ એન્ડ હેલ્થ (ગૃહવિજ્ઞાન)
વિષય :– ગૃહવિજ્ઞાન વિસ્તરણશિક્ષણ પેપર નં – ૧૧

➢ પ્રસ્તાવના:–

આજના સમાજમાં વધતા જતાં વૈશ્વિક ઔદ્યોગિકરણ, શહેરીકરણ દ્વારા બદલાતા કુટુંબો માટે દર્પણ તરીકે ગૃહવિજ્ઞાન શિક્ષણ કેન્દ્રસ્થાને રહી તેને સહાયરૂપ થવાનું છે. ગૃહવિજ્ઞાનનાં વિવિધ વિભાગોનાં જ્ઞાનથી વિદ્યાર્થીનીઓ વૈવિધ્યપૂર્ણ સમજથી સમૃધ્ધ બને છે તેમજ તેમનામાં વિવિધ શકિતઓ અને કૌશલ્યોનો વિકાસ થાય છે. જે વિદ્યાર્થીનીઓના ભાવિજીવન માટે સજ્જ બને છે, જે દ્વારા તેમના કુટુંબજીવન, સમુદાય અને રાષ્ટ્રનાં વિકાસ માટે પણ ફાળો આપી શકે.

હોમસાયન્સ વિસ્તરણ શિક્ષણની ફિલોસોફી પ્રમાણે સ્ત્રીઓમાં ઘણી શકિત પડેલી છે. આ શકિતને બહાર લાવવા માટેની તક સ્ત્રીઓને આપવી, સ્ત્રીઓની જાગૃતિ દેશની, લોકશાહી અને લોકતંત્રને વધુ સુદઢ બનાવવા માટે આવશ્યક અને ઉપયોગી બને છે.

વિસ્તરણશિક્ષણ સ્ત્રીઓ માટે અપનાવવામાં આવે છે માટે હોમસાયન્સ વિસ્તરણ શિક્ષણ ગામડામાં સ્ત્રીઓ સુધી પહોંચી તેમના પ્રશ્નો ઉકેલવામાં મદદ કરે છે, સાથે રાષ્ટ્રીય વિકાસ માટે વિવિધ ગ્રામ વિકાસની યોજનાઓની સમજ આપવી, યોજનાઓનું હાર્દ સમજી,યોજના દ્વારા ગ્રામવિકાસ કરવા માટેનાં, પ્રચાર માટેના માધ્યમોનો ઉપયોગ કરી, આદર્શ ગ્રામ રચના વિકાસ કરવાનો ધ્યેય અને હેતુ છે. વ્યકિતગત અને સમૂહ સંપર્કનાં ખ્યાલ આપવા. વિદ્યાર્થીઓમાં વ્યાવસાયિક કૌશલ્યો કેળવવા, તેમના જીવનમાં વિકાસ થાય અને લોકોને ઉપયોગી બની સમાજનો સર્વાંગી વિકાસ થવાનું કૌશલ્ય કેળવે.

➢ હેતુઓ :–

(૧) હોમસાયન્સ શિક્ષણનાં જ્ઞાનથી વિવિધ માહિતી અને કૌશલ્યો ગ્રામપ્રજામાં, બહેનો સુધી પહોંચાડી, કેટલાંક પ્રશ્નોનો ઉકેલ લાવવા માટે ગૃહવિજ્ઞાન વિસ્તરણ શિક્ષણની ફિલોસોફી રચાયેલી છે.
(૨) વૈવિધ્યપૂર્ણ શૈક્ષણિક અનુભવો દ્વારા વિદ્યાર્થીઓને જીવન જીવવાની તાલીમ અને વ્યાવસાયિક કૌશલ્યો વિકસાવવાનો હેતુ છે.
(૩) ભારતીય સમાજની હાલની સ્થિતિ સમજવી, તેમજ સમાજસુધારણાનાં થયેલા કાર્યો, રચનાત્મક પ્રવૃત્તિઓનો આરંભ, વૈચારિક ભૂમિકા સમજવી.
(૪) ગૃહવિજ્ઞાન શિક્ષણની સંકલ્પનાઓની માહિતી અને જ્ઞાન મેળવે, અને વિસ્તરણ શિક્ષણમાં કૌશલ્ય દાખવે.
(૫) વિદ્યાર્થીઓ વિસ્તરણ શિક્ષણનાં સિદ્ધાંતો સમજી, ઉપયોગમાં લે.
(૬) વાતચીત, લોકસંપર્ક માટે વિસ્તરણ શિક્ષણ પદ્ધતિઓનાં વિવિધ માધ્યમો વિશેનું જ્ઞાન પૂરું પાડવું.
(૭) વિવિધ શૈક્ષણિક સાધનોનું જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરે, અને કેટલાંક નમૂના બનાવતાં શીખવવું.

➢ અભ્યાસક્રમ –

➢ એકમ – ૧ ગૃહવિજ્ઞાન શિક્ષણનું મહત્વ :–

(૧) ગૃહવિજ્ઞાન શિક્ષણનું મહત્વ, વિવિધ વિભાગોની સમજૂતી
(૨) ગૃહવિજ્ઞાન શિક્ષણનાં હેતુઓ
(૩) ગૃહવિજ્ઞાન શિક્ષણનાં સિદ્ધાંતો.
(૪) ગૃહવિજ્ઞાન શિક્ષણ બાદ વ્યવસાયની તકો.
(૫) ગૃહવિજ્ઞાન શિક્ષણની નવી ક્ષિતિજો.
(૬) રાષ્ટ્રીય વિકાસમાં ગૃહવિજ્ઞાન.

➢ એકમ – ૨ વિસ્તરણશિક્ષણની સંકલ્પનાઓ:–

(૧) ગૃહવિજ્ઞાન વિસ્તરણનો અર્થ, વિસ્તરણ શિક્ષણની વ્યાખ્યાઓ.
(૨) ફિલોસોફી, કેળવણી – વિસ્તરણ શા માટે ?
(૩) વિસ્તરણ શિક્ષણનાં નિયમો – તત્વો.
(૪) વિસ્તરણ શિક્ષણનાં સિદ્ધાંતો.
(૫) વિસ્તરણ શિક્ષણ પ્રક્રિયાનાં સોપાનો.
(૬) વિસ્તરણ કાર્યકરનાં ગુણો અને ફરજો.

- **એકમ – ૩ વિસ્તરણશિક્ષણની પદ્ધતિઓ અને શૈક્ષણિક સાધનોની સમજ :–**
  - (૧) વિસ્તરણ શિક્ષણની પધ્ધતિઓ વાપરતા પહેલા ધ્યાનમાં રાખવાની બાબતો.
  - (૨) વિસ્તરણ પધ્ધતિઓનું વર્ગીકરણ (પ્રકાર) (૧ થી ૧૪ પધ્ધતિઓ)
  - (૩) દશ્ય અને દશ્યશ્રાવ્ય સાધનોની પસંદગી અને માર્ગદર્શન (શૈ.સાધનો)
  - (૪) દશ્યશ્રાવ્ય સાધનોનાં પ્રકાર : (A) અપ્રક્ષિપ્ત સાધનો (૧ થી ૮)
    (B) પ્રક્ષિપ્ત સાધનો (૧ થી ૭) ની સમજ મહત્વ ઉપયોગ
- **એકમ –૪ ગ્રામવિકાસ માટેની વિવિધ યોજના અને વિકાસ કાર્યક્રમો:–**
  - (૧) ભારતની વિવિધ સમસ્યાઓ, નિવારણ
  - (૨) તાલુકા, જિલ્લાકક્ષાનાં સામુદાયિક વિકાસ કાર્યક્રમોની સમજ.
  - (૩) ગૃહવિજ્ઞાન વિસ્તરણ વિષયક સરકારશ્રી તેમજ સ્વૈચ્છિક સંસ્થાનાં કાર્યક્રમોની સમજ આપવી.
  - (૪) વિસ્તરણમાં વાર્તાલાપ, સંમેલન, સભા, વકતૃત્વ, વાર્તાલાપ
  - (૫) ગ્રામસેવિકા અને મુખ્ય સેવિકાની ફરજો.
- **એકમ – ૫ સામાજીક સંશોધન હેતુ, મહત્વ અને સંશોધન પદ્ધતિઓ :–**
  - (૧) સામાજીક સંશોધનનો અર્થ અને મુખ્ય શોધોનો પરિચય.
  - (૨) સામાજીક સંશોધનના હેતુઓ, મહત્વ, ઉપયોગો.
  - (૩) ખ્યાલો (કોન્સેપ્ટ)
  - (૪) ઉપકલ્પના (પરિકલ્પના)
  - (૫) માહિતીના પ્રકાર, સ્ત્રોતો
  - (૬) સંશોધનની વિવિધ પદ્ધતિઓ :– (૧) ગ્રંથાલય પદ્ધતિ (૨) નિરીક્ષણ પદ્ધતિ (૩) પ્રશ્નાવલી પદ્ધતિ (૪) મુલાકાત પદ્ધતિ
  - (૭) માહિતીની રજૂઆત અને કોષ્ટકીકરણ
  - (૮) અહેવાલ લેખન (આલેખન)
- **પ્રાયોગિક કાર્ય :**
  - (૧) શેરીનાટક તૈયાર કરવું.
  - (૨) આદર્શ ગામની મુલાકાત (વિસ્તરણ કાર્યક્રમ) લેવી.
  - (૩) પોતાના ગામનું સર્વેક્ષણ કરી તેમાં સર્વાંગી વિકાસ માટેનું આયોજન કરવું.
  - (૪) શિક્ષણનિવાસ અને કેન્દ્રનિવાસનાં કાર્યક્રમોમાં કુટુંબનું સર્વે કરી તેના વિકાસ માટેનાં સૂચનો.
  - (૫) પ્રદર્શન અને નિદર્શન અંગેનાં ચાર્ટ નમૂનાઓ બનાવવા અને તેનું ગ્રામકક્ષાએ પ્રદર્શન ભરવું.
  - (૬) કોઈપણ બે દ્રશ્યશ્રાવ્ય સાધનની (શૈ.સાધન) રચના કરવી.
    - – પપેટ તૈયાર કરવા – ફલેનલ બોર્ડ – પોસ્ટર
    - – ફલેશ કાર્ડ બનાવવા – મોડેલ – પીકચર્સ
  - (૭) ગૃહવિજ્ઞાન વિષયની ઝુંબેશ : મહિલાદિન, એઈડ્સ, પોલિયો, અન્ય જનજાગૃતિ અભિયાનનું આયોજન કરી ગ્રામકક્ષાએ તેનું અમલીકરણ..
  - (૮) ડેમોન્સ્ટ્રેશન : (સમજૂતી, ઉપયોગો)
    - (૧) ઈન્ટરનેટ.
    - (૨) ઈ–મેઈલ
    - (૩) ફેકસ
    - (૪) ઓવરહેડ પ્રોજેકટર (ટ્રાન્સપરન શીટ)
- **સંદર્ભગ્રંથો :–**

(૧) વિસ્તરણ શિક્ષણ : બાબુભાઈ અવરાણી
(૨) ગૃહવિજ્ઞાન ભાગ–૧ ભરત અનડા બુક ડીપો, ગાંધી માર્ગ
(૩) હોમસાયન્સ શિક્ષણ અને વિસ્તરણ – ડાં. દિપ્તી એમ. દેસાઈ
(૪) ગૃહવિજ્ઞાન પ્રસાર શિક્ષણ – ડાં. પ્રતિભા વર્મા (હિન્દી)
(૫) ગૃહવિજ્ઞાનમાં પ્રચલિત શૈક્ષણિક સાધનો – કલ્પના પરારીકર
(૬) ગૃહવિજ્ઞાન શિક્ષણ –ડાં. શ્રીમતી બી.પી.શૈરી (વિનોદ પુસ્તક આગ્રા)
(૭) સામુદાયિક વિકાસ અને કૃષિ વિસ્તરણ – બાબુભાઈ અવરાણી અનડા બુક ડીપો.
(૮) સહકારી ખાતાઓ અને બોર્ડ કોર્પોરેશનની સહાયકારી યોજનાઓ –સંપાદક–બિપીનચંદ્ર વૈષ્ણવ નવસર્જન પબ્લિકેશન.
(૯) સંશોધન પદ્ધતિઓ – એ.જી.શાહ / જે.કે. દવે – અનડા પ્રકાશન.
(૧૦) Audio, visual, education in India : chakrabharti – oxford book, New Delhi.